

KAPLE ZVANÁ CYRILKA NA VELEHRADĚ – NOVÉ POZNATKY K JEJÍ STAVEBNÍ HISTORII

Radim Vrla – Zdeněk Schenk – Jan Mikulík

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Kroměříži; Archaia Olomouc o.p.s

V souvislosti s rekonstrukcí kaple Zjevení Páně, lidově zvané Cyrilka, proběhl v roce 2012 záchranný archeologický a stavebně historický výzkum, který přinesl nové poznatky k stavebnímu vývoji této sakrální stavby.

Kaple zvaná Cyrilka (původním zasvěcením Těla a krve Páně, od roku 1863 Zjevení Páně) je nenápadnou stavbou, nalézající se v blízkosti monumentální velehradské baziliky. Její dnešní podoba je z velké části dána regotizací, provedenou v 19. století. Proto na první pohled nic nenasvědčuje tomu, že kaple má za sebou složitou a dramatickou historii, v rámci které byla i na samotném prahu svého zániku. Historií objektu se nedávno ve své důkladné analýze zabýval Petr Hudec, z jehož práce jsou zde čerpány historické údaje (Hudec 2009).

Počátky stavby kaple jsou různými badateli kladeny do období před, či po polovině 13. století (tamtéž, 2, 3). S velkou pravděpodobností se jí dotkla i tragédie v roce 1421, kdy byl klášter postížen husitským vpádem. V letech 1623 a 1626 byl klášter opět vypálen a následně nákladně obnoven. Tyto události se s velkou pravděpodobností dotkly i Cyrilky. Po období úpadku, kdy byla kaple dokonce využívána jako seník, přichází radikální regotizační úprava v letech 1862–1863, která jí v podstatě vtiskla dnešní podobu. I přesto, že se jedná o velmi zajímavý objekt, jeho stavební vývoj je doposud poznán velmi málo.

Obr. 1. Kaple Cyrilka, celkový pohled od severovýchodu v průběhu stavebních prací, Velehrad 2012. Foto R. Vrla.

Jedná se o orientovanou sakrální stavbu s obdélnou, plochostropou lodí a odsazeným presbytářem, jehož půdorys je tvořen pěti stranami osmiúhelníka (obr. 1). Nároží presbytáře jsou vzepřena diagonálně situovanými opěrnými pilíři, završenými šikmými korunami pultového sklonu. Presbytář je sklenut jedním polem žebrované šestidílné klenby. Všechny zdi presbytáře jsou prolomeny hrotitými okny s kamennými kružbami, jižní a severní stěna lodí jsou pak osvětleny dvojicemi stíhlejších a vyšších oken s kamennými ostěními. Západní průčelí se dole otvírá rozměrným hrotitým portálem, nad kterým je situována rozeta, a vysoký štít nad ní je prolomen drobnějším sruženým okénkem. Nad sedlovou střechou lodí se vypíná štíhlý sanktusník.

První archeologický průzkum tohoto objektu proběhl v roce 1907 v souvislosti s výměnou dlažby, kdy byly poprvé zachyceny základy starších stavebních konstrukcí, které diagonálně probíhaly pod kostelíkem (Nevěřil 1907, 56; Hudec 2009, 14). V rámci stavebních úprav v roce 1937 došlo v presbytáři k výměně podlahy, přičemž byly intaktní vrstvy sníženy do hloubky dvou metrů ke spodní úrovni základů. Tímto výzkumem se podařilo opět odhalit průběh zdi orientované ve směru JV – SZ, která vedla pod presbytářem v hloubce jednoho metru (1937, 14). I když se oběma výzkumy podařilo zaznamenat poměrně závažná zjištění, výsledky obou nebyly ve své době zcela správně vyhodnoceny, neboť se bohužel omezují na pouhá strohá konstatování, která nejsou podložena náležitou doprovodnou terénní dokumentací či alespoň situačním náčrtem. Možnost existence starší stavby pod stávající Cyrilkou byla pro mnohé badatele lákavá. K výsledkům významu odhalených stavebních konstrukcí se bez provedení revizního archeologického výzkumu nebylo možné blíže relevantně vyjádřit.

V roce 2012, v průběhu rozsáhlých prací na projektu „Velehrad – centrum kulturního dialogu západní a východní Evropy“, jehož cílem je rehabilitace areálu kláštera, došlo i k stavebním a terénním zásahům v exteriéru i interiéru Cyrilky. V této souvislosti byl prováděn společností Archaia Olomouc o.p.s. záchranný archeologický výzkum v rámci realizace hydroizolačních prací obvodového zdiva kostela Zjevení Páně. Především byly provedeny výkopy pod presbytářem a došlo k otlučení spodních částí novodobých venkovních omítek. Právě tyto zásahy přinesly zajímavá zjištění, jejichž stručná prezentace a pokus o interpretaci jsou obsahem této studie.

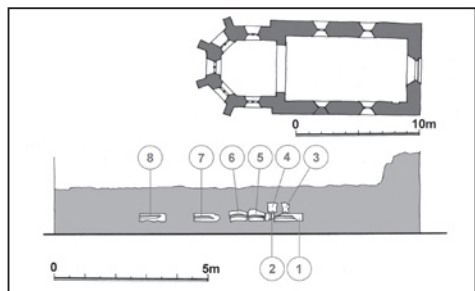
1. Severní stěna lodí

V rámci stavebních prací, které probíhají v letošním roce na pozoruhodném objektu zvaném Cyrilka, byly zjištěny některé nové skutečnosti. Ty nám pomohou osvětlit některé detaily stavebního vývoje tohoto doposud velmi málo poznaného objektu.

V první řadě je to soubor osmi v kameni sekaných architektonických detailů, druhotně použitých ve vnějším líci severní zdi lodí (obr. 2). Tyto detaily spatřily po dlouhé době světlo světa po odstranění spodních partií omítek. I když zdivo severní stěny lodí nebylo zcela očištěno (na jeho povrchu zůstaly stopy omítky), přesto bylo možné po obhlídce konstatovat základní charakteristiky jeho výrazu: Zdivo je zřejmě především kamenné, lomové, s vtroušenými cihlami. Zdá se,

Obr. 2. Kaple Cyrilka, celkový pohled na spodní část severní stěny lodí s druhotně použitými bloky ostění, Velehrad 2012. Foto R. Vrla.

Obr. 3. Kaple Cyrilka, zaměření náleзовé situace na severní fasádě lodi; nahoře – půdorys kaple, dole – pohled na spodní část severní stěny lodi s vyznačenými druhotně použitými bloky ostění. Jednotlivé bloky jsou označeny čísly odpovídajícími popisu v textu, 2012. Kresba R. Vrla.

mezery mezi nimi klínovány cihlami (resp. jejich úlomky). V následující části textu budou všechny tyto detaily stručně popsány:

Blok č. 1 (obr. 4/1)

Prvek je uložen naplocho, souběžně s lícem zdi lodi. Jeho maximální délka činí cca 90 cm, výška cca 25 cm. Na levé straně je ukončen rovnou hranou (bývalou ložnou hranou), napravo je hrana poškozena (pravděpodobně se zde však rovněž nachází rovná hrana). Čelní plocha je opatřena poškozenou profilací vodorovného průběhu. Na horní, mírně poškozenou hranu navazuje rovná plocha, ukončená dole širokým okosením, následuje výžlabek, přecházející v nárožní oblý prvek s poškozenou, diagonálně situovanou lištou na spodním okraji (hruškovec?). Profilace je napravo ukončena šikmou ploškou. Na povrchu jsou místy dochovány stopy liček (jedná se o „dno“ výžlabku, nejlépe chráněné před fyzickým poškozením); přímo na kameni spočívá bílá, na ni je nanесena lička okrová. Levý horní okraj bloku je uražen.

Blok č. 2 (obr. 4/2)

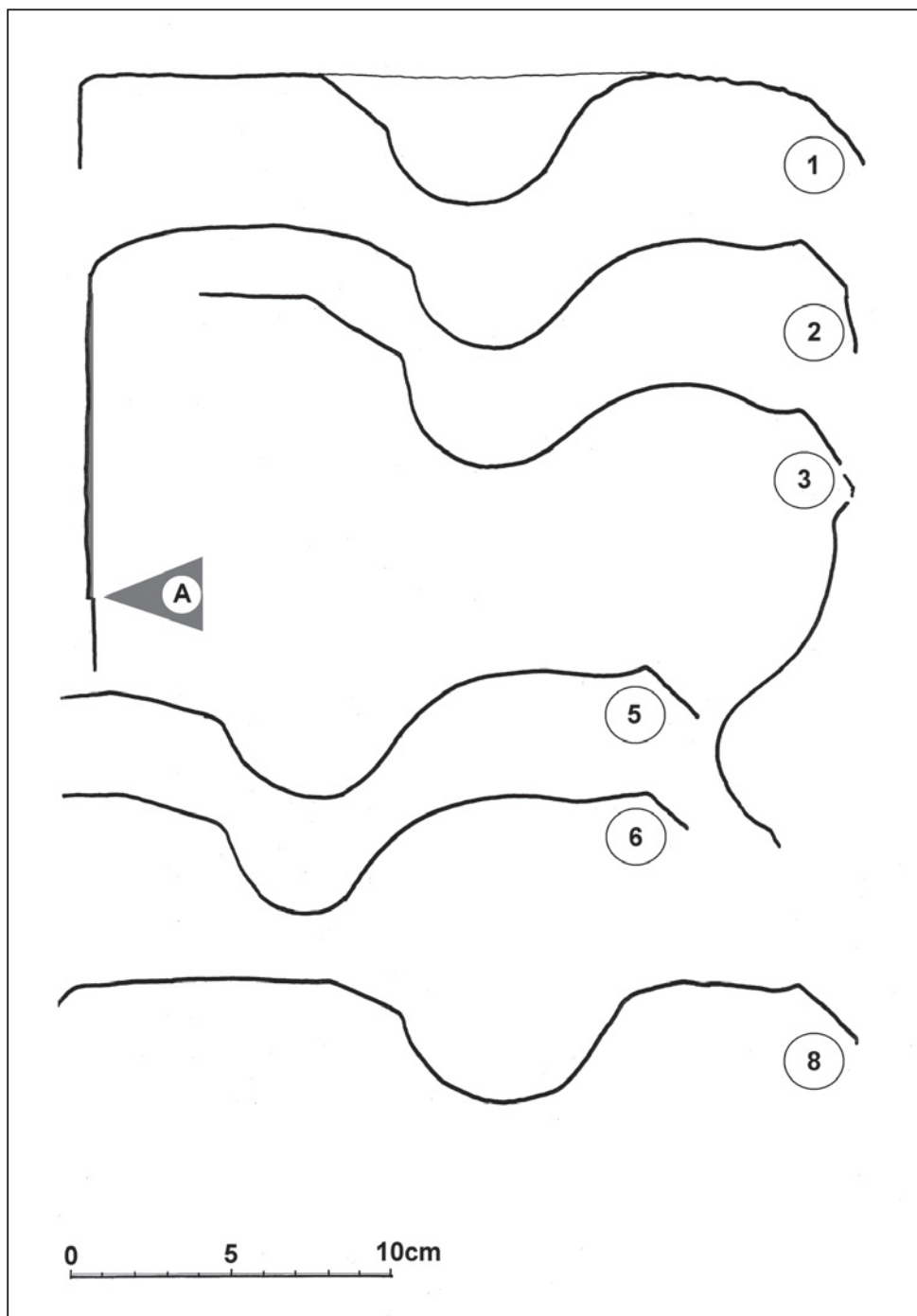
Jedná se o vertikálně situovaný nízký prvek (výška je cca 25 cm) s dochovanou ložnou hranou nahoře, spodní hrana je poškozena (nelze vyloučit, že je zde v hloubi zdiva rovněž dochována ložná spára a že blok byl původně takto nízký). Profilace, patrná na vnější ploše, je shodná s profilací prvku č. 1, hruškovec je situován vlevo, napravo je profilace ukončena rovnou svislou hranou, na kterou pak navazuje rovná svislá plocha, směřující do hloubky zdiva. Na této ploše jsou dochovány poměrně bohaté vrstvy liček. Tyto vrstvy jsou v zadní straně plochy ukončeny zcela pravidelnou svislou hranou, vzdálenou cca 11–12 cm od „vnějšího“ líce prvku (obr. 4/2A).

Blok č. 3 (obr. 4/3)

Blok je položen horizontálně, a to kolmo k průběhu zdi lodi. Je situován na horní hraně bloku č. 1. Do fasády je umístěn rovnou ložnou hranou. V pravé dolní části přístupné plochy je patrný „nárožní“ oblý prvek (hruškovec), provázený po stranách výžlabky. Na pravé straně je výžlabek ukončen okosením, které navazuje na rovnou plochu, profilace spodní partie je porušená.

že zdivo plynule navazuje na kvádry nárožní armatury, kterými jsou opatřena obě nároží sledované severní zdi lodi. Ve zdivu lze sledovat vodorovné linie (spojité i nespojitě), které zřejmě svědčí o jednotné výstavbě. Výrazné druhotné zásahy zde nejsou patrné.

Zmíněné druhotně použité detaily byly situovány přibližně uprostřed délky zdiva lodi (obr. 3) a z charakteru okolního zdiva jasně vyplývá, že sem byly vloženy současně s jeho zděním. Šest z nich se nachází v jedné výškové úrovni, cca 40 cm nad dnešním terénem, dva jsou položeny na jejich horní hrany. Partie zdiva, ve kterém jsou detaily použity, má délku cca 5,5 m. Tam, kde jsou detaily položeny těsně vedle sebe, jsou

Obr. 4. Kaple Cyrilka, zaměření profilace vybraných bloků ze severní stěny lodi, 2012. Kresba R. Vrla.

Blok č. 4

Tento blok svým situováním odpovídá bloku č. 3; hruškovec je opět situován v pravé dolní části, vně se blok obrací rovnou ložnou hranou. Výžlabek, lépe dochovaný na spodní hraně, je nalevo ukončen okosením. Pravá část bloku je poškozena.

Blok č. 5 (obr. 4/5)

Horizontálně rovnoběžně s průběhem zdiva položený blok; na jeho čelní straně probíhá obdobná profilace jako u výše popsaných prvků (hruškovec je zde situován dole, je však druhotně přisekán do roviny), profilace má však oblý průběh. Na bocích jsou dochovány ložné hrany, situované kolmo k ukončení profilace. I zde jsou ve výžlabku a na okosení dochovány stopy liček.

Blok č. 6 (obr. 4/6)

Téměř totožný prvek jako výše popsaný blok č. 5, spodní hrana má více zachovaný svůj oblý průběh.

Blok č. 7

Blok téměř totožný s blokem č. 1; situovaný horizontálně rovnoběžně s průběhem zdi lodi. Nalevo je rovněž ukončen rovnou (bývalou ložnou) hranou, napravo je ukončení odlomeno; shodná profilace je napravo rovněž ukončena šikmou linií. Zdá se, že oproti bloku č. 1 zde ukončení výžlabku netvoří prostý průnik profilace šikmou rovinou, přesná identifikace tohoto tvaru však byla z důvodu poškození nemožná.

Blok č. 8 (obr. 4/8)

Tento prvek rovněž v podstatě odpovídá bloku č. 1; levý okraj je odlomen, napravo dochována rovná hrana. Hruškovec profilace je situován nahoře. Napravo je profilace opět ukončena šikmou poškozenou plochou. Výžlabek je v této partii druhotně poněkud deformován (rozšířen).

Hrobka Jana Nepomuka Soukupa

Hydroizolační práce vedené podél severní zdi presbyteria vyvolaly potřebu stavební úpravy výklenkové hrobky Jana Nepomuka Soukupa, jehož ostatky zde byly v roce 1927 přeneseny z Doubravic nad Svitavou. Tento významný moravský kněz, básník, folklorista, speleolog, skladatel textů duchovní hudby a národní buditel se narodil v Třebíči v roce 1826 a mimo jiných aktivit působil ve výboru Dědictví sv. Cyrila a Metoděje a ve výboru Matice velehradské.

Jeho tělesné ostatky byly v roce 1927 vyzvednuty ze hřbitova v Doubravicích a uloženy dne 15. května téhož roku do nově zřízené hrobky vystavěné u severní vnější zdi presbyteria kostela Zjevení Páně. Zároveň s ostatky byl na Velehrad přemístěn i Soukupův náhrobek s nápisem: *Cyrilem a Metodem bdí Bůh nad svým národem.*

Po vyzvednutí náhrobní desky bylo zjištěno, že se jedná o výklenkovou hrobku částečně zapuštěnou do základového zdiva presbyteria (obr. 13). Hrobka vnitřních rozměrů 1,00 x 0,60 x 0,40 m byla vyzděna z cihel klasického formátu, stěny a dno byly opatřeny cementopískovým potěrem. Hrobka byla kryta 2 kusy betonových desek rozměrů

0,75 x 0,56 x 0,07 m. Uvnitř se nacházela dřevěná rakev rozměrů 0,95 x 0,35 m, značně ztrouchnivělá. Její spodní část stála ve vodě, kterou byla hrobka pravidelně během dešťových srážek zaplavována. Po provedení kresebné a fotografické dokumentace byly tělesné ostatky vyjmuty a provizorně i s torzem dřevěné rakve, zdobené vegetabilními malovanými motivy, uloženy v interiéru kostelíka. Uvnitř rakve se nacházely kosterní pozůstatky se zbytky textilií a železným křížkem o výšce 11 cm s bronzovou postavou ukřižovaného Krista. Po provedení nezbytných stavebních úprav byly dne 30. května 2012 kosterní pozůstatky pietně uloženy za účasti velehradských farníků zpět na původní místo a překryty náhrobní deskou (Hudec 2013, 66).

2. Prostor pod presbytářem

Prováděné úpravy se nevyhnuly ani interiéru kostela. V jejich rámci byla demontována dlažba podlahy presbytáře, pod kterou byly obnaženy ruby čtveřice segmentových cihelných klenbiček. Ty kryjí neupravený prostor, ve kterém jsou přístupné vnitřní líce zdiva presbytáře a torzo starší zdi, nesouvisějící se stavbou stávajícího chrámu (obr. 6).

Obvodové stěny prostoru (kromě strany západní) jsou tvořeny poměrně kompaktním, převážně kamenným lomovým zdivem, v jehož horní části probíhá mělký odskok v šířce zdiva. Nad tímto odskokem jsou na lících zdiva nepatrné zbytky maltových plošek – patrně fragmenty interiérových omítek; ústupek se pravděpodobně kryje s úrovní starší podlahy (obr. 7/4).

V severní části zdiva zmíněného triumfálního oblouku (obr. 7/5) je v horní (zúžené) části zdiva velký, v kameni sekaný kvádr, tvořící trnož „nadzemní“ části oblouku (obr. 7/3); čelo tohoto kvádru je nyní patrné i z prostoru lodi.

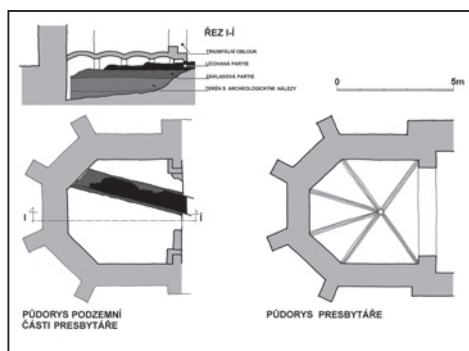
Tatáž situace je zřejmá i v protější části zdiva triumfálního oblouku.

Od prostoru lodi (tedy ze západní strany) je tento prostor v době výzkumu oddělen subtilní cihelnou zídkou, která má funkci podezdívky stupně, zpřístupňujícího zvýšenou podlahu presbytáře (obr. 7/2). Jak je z prostoru patrné, tato cihelná zídka spočívá (kromě střední části) na terénu.

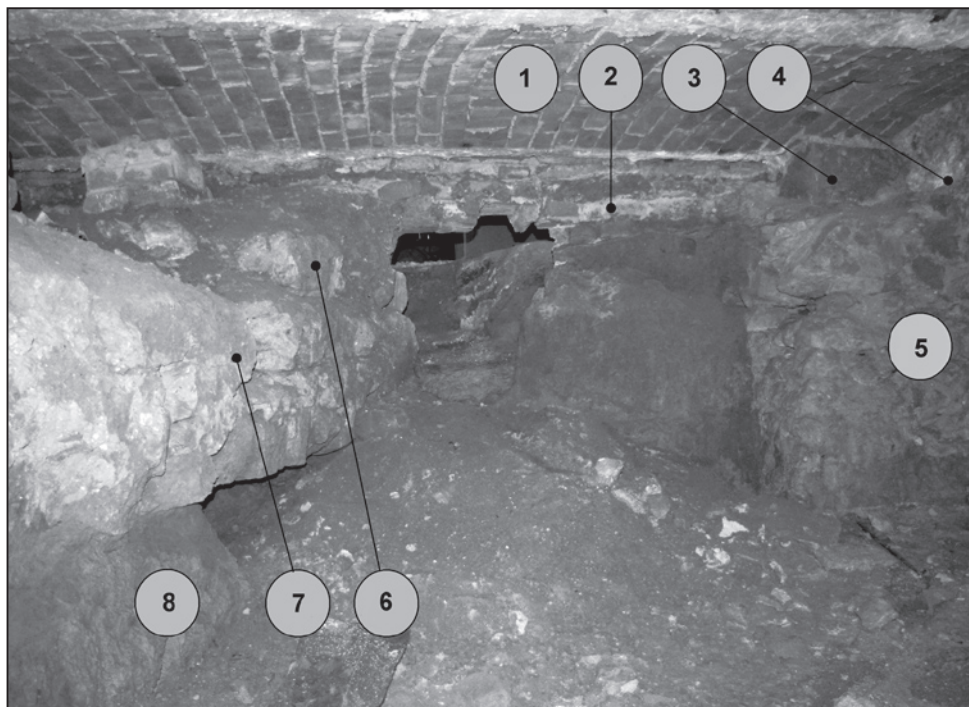
Ve střední části je tato cihelná zídka založena na koruně torza kamenné zdi, procházející šikmo prostorem pod presbytářem. Jedná se o pozůstatek poměrně subtilní, cca 80 cm široké kamenné zdi, která je oproti zdivu presbytáře relativně mělce založena. V horní části (vysoké dnes maximálně 30 cm) je tato zeď oboustranně lícována (obr. 7/6), v dolní, o cca 10 cm širší části má charakter základového zdiva zděného do výkopu (obr. 7/7).

Obr. 5. Kaple Cyrilka, detail bloku č. 1 – trnož portálu s ukončením profilace, Velehrad 2012. Foto R. Vrla.

Obr. 6. Kaple Cyrilka, půdorys presbytáře a svislý řez s vyznačením polohy nalezené zdi; legenda barev je vyznačena u svislého řezu, 2012. Kresba R. Vrla.

Obr. 7. Kaple Cyrilka, pohled na severní část západní „stěny“ prostoru pod presbytářem: 1 – cihelná klenbička, 2 – cihelná zídka, vynášející stupeň podlahy presbytáře, 3 – kamenný kvádr ve spodní části nadzemní partie triumfálního oblouku, 4 – ústupek v šířce zdiva presbytáře se zbytkem omítky, 5 – základové zdivo pod triumfálním obloukem, 6 – lícovaná partie kamenné zdi, 7 – základová partie těžké zdi, 8 – terén, na kterém spočívá tato zeď, Velehrad 2012. Foto R. Vrla.

Ve východní části je torzo zdiva sníženo (lícovaná partie zde již neexistuje) a u vnitřního líce zdiva presbytáře je zcela odtěženo (srovnej obr. 6). Na západní straně zřejmě pokračuje dál pod podlahou chrámové lodi.

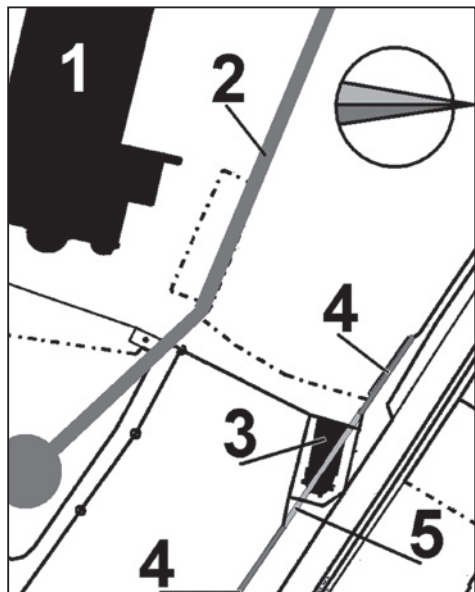
3. Prostor interiéru lodi

Stavební práce v interiéru byly zahájeny odstraněním stávající podlahy z kamenných dlaždic o rozměrech 31 x 31 cm v celém prostoru lodě kostela Zjevení Páně. Povrch dlažby se nacházel v nadmořské výšce 206,78 m. Následně byla ručně skryta podsypová vrstva o síle cca 0,20 m tvořená prachovou hlínou šedohnědého zabarvení promísenou stavebním odpadem – kousky cihel a vápenopískového pojiva. Z této úrovně vyrovnávky pochází rovněž zlomky redeponované keramiky středověkého a zejména novověkého stáří. Během snižování terénní vyrovnávky docházelo k nálezům v minulosti druhotně přemístěných zlomků lidských kostí.

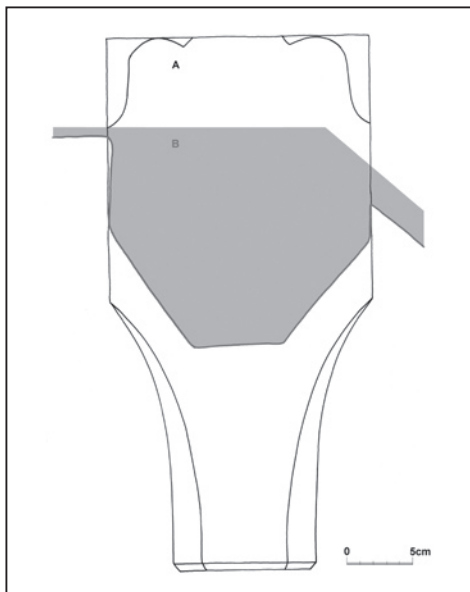
Sonda 1 (obr. 14/S1) orientovaná ve směru S – J byla položena pod triumfálním obloukem podél stupně oddělujícího prostor presbytáře od lodi kostela. Sonda vedla do hloubky cca 0,9 – 1,3 m pod úroveň povrchu schodu oddělujícího prostor presbytáře od lodi. Za nejzávažnější zjištění lze považovat zachycení základu zdi středověkého stáří ve střední části sondy pod oltářním stupněm. Snesená koruna zdi se nacházela v hloubce 0,5 m od úrovně oltářního stupně. Maximální šířka základového zdiva dosahuje v těchto místech 1,46 m. Konstrukce byla vyzděna z neopracovaných bloků pískovce pojených velmi tvrdou VP mal-

tou žlutého zabarvení z ostřeného písku. Základová spára zdi se nacházela v úrovni nadmořské výšky 205,65 m. Zeď byla založena do půdního horizontu tmavě hnědého zabarvení, na který nasedal šedý jílovitý sediment s absencí datačních nálezů. Zeď byla orientována ve směru SZ – JV. Pokračování průběhu lze sledovat dále směrem JV, kde probíhá pod celým presbytářem. Směrem SZ do lodi pro změnu došlo v minulosti k odstranění průběhu zdi až na základovou spáru. Tento nález koresponduje se zprávami z výzkumů realizovanými v letech 1907 a 1937, kdy je zmiňována existence starší zdi probíhající uhlopříčně ve směru SZ – JV pod kostelem. Z dnešního pohledu lze zachycenou konstrukci interpretovat jako úsek vnější ohradní zdi vrcholně středověkého stáří vymezující severní ohraničení cisterciáckého klášterního areálu.

V sondě 2 (obr. 14/S2) situované v centrální části lodě kostela před triumfálním obloukem došlo pouze během začištění plochy o velikosti 2,8 x 1,9 m k zachycení reliktu maltového lůžka původní podlahy v úrovni nadmořské výšky 206,5 m. Maltové lůžko bylo mnoh násobně porušeno mladšími výkopy, které se zřetelně rýsovaly v začištěné ploše. Pravidelný tvar horních hran výkopů v některých případech nasvědčuje, že se jedná o hrobové jámy zapuštěné pod úroveň původní podlahy v lodi kostela. Ty dokládají poměrně intenzivní pohřbívání v tomto prostoru. Nelze ovšem vyloučit, že část výkopů lze zřejmě spojit s výzkumnými aktivitami z let 1907 či 1937. Archeologický výzkum se zastavil v této úrovni, protože odkrytá pozitivní archeologická situace nebyla plánovanou niveletou stavby zasažena. Za torzo původní dlažby lze vedle zmíněného maltového lůžka označit nápadnou kumulaci cihel při východním okraji sondy S2. Je ovšem nutné poznamenat, že tento relikt stavební konstrukce nesl značné stopy poškození vlivem druhotných zásahů a nepůsobil tudíž příliš kompaktním dojmem. Vzhledem ke skutečnosti, že nebylo přistoupeno k vlastní exkavaci hrobových jam a následné preparaci samotných pohřbů, nelze se k jejich přesnější dataci

Obr. 8. Kaple Cyrilka, situační plán okolí kaple; 1 – bazilika Narození Panny Marie, 2 – průběh raně gotického opevnění, zjištěného archeologickým výzkumem v roce 2011, 3 – kaple Cyrilka, 4 – dochované úseky ohradní zdi, 5 – předpokládaný průběh odstraněné části ohradní zdi, 2012. Kresba R. Vrla.

Obr. 9. Kaple Cyrilka, zaměření náběžního štítu klenby presbytáře (čelní pohled), šedě je vyznačen profil klenebního žebra, 2012. Kresba R. Vrla.

jednoznačně vyjádřit. Vzhledem k dlouhodobému využívání daného prostoru k pohřebním účelům lze tyto funerální aktivity rámcově spojit s obdobím středověku až novověku. Tato funkce kostelíka a hřbitova v jeho okolí byla zrušena v souvislosti s vybudováním dnešního hřbitova na Velehradě v roce 1832.

V průběhu výzkumu byl při postupném snižování svrchních terénních vyrovnávek umístěných pod dlažbou prováděn detektorový průzkum. Jeho prostřednictvím se podařilo zajistit menší soubor drobných kovových předmětů. Jednalo se (obr. 16/1) o církevní medailon srdcovitého tvaru s iniciály IHS = Iesus Hominum Salvator, nad středovým písmenem H je umístěn kříž, v dolní části je znázorněno srdce se třemi hřeby. Druhou stranu medailonu tvoří skličko symbolizující patrně srdce Ježíše Krista zasazené do obvodového rámečku. Obvod medailonu z měděného plechu je zpevněn stříbrným omotávaným drátkem, v něm je v horní části upevněn kroužek na zavěšení. Druhým předmětem je pozdně barokní oboustranný „poutní“ křížek s motivem ukřižovaného Krista na straně jedné a nezřetelnou postavou Panny Marie v barokním šatu s dítětem v náručí na straně druhé. V tomto případě jde patrně o vyobrazení Marie Mariazellské (obr. 16/2). Z drobných nálezů rovněž zaujme pozlacený knoflík s rozetovitým vegetabilním dekorem.

Interpretace zjištění

Poměrně složitá nálezová situace není samozřejmě kompletní – podstatné informace může přinést případný další výzkum. I nyní lze však konstatovat velmi zajímavé teze.

Je zřejmé, že stavbě dnešního chrámu předcházela stavba poměrně subtilní, kamenné a relativně mělce založené zdi. Zde je nutno vzít v úvahu průběh doposud stojící ohradní zdi, která probíhá na západní i východní straně chrámu. Ten se totiž zcela evidentně kryje s průběhem nalezeného torza pod presbytářem (obr. 8).

S největší pravděpodobností se tedy můžeme domnívat, že před výstavbou Cyrilky zde probíhala ohradní kamenná cca 80 cm široká zeď, vymezující širší areál kláštera (či jeho části).

Předchozí průzkumy prokázaly existenci mohutné hradby vybavené věžemi, která obklopovala vlastní klášter již od poloviny 13. století (Schenk–Mikulík 2011). Její severní partie byla identifikována v ploše před severním bokem baziliky s velkým odstupem od zde popisované ohradní zidky (obr. 8/2, srovnej Mikulík–Schenk–Vrla 2012).

Obr. 10. Kaple Cyrilka, výřez z veduty kláštera z roku 1667, pohled od jihozápadu. Převzato: Pojsl–Hudec 2010, 7, obr. 2.

Obr. 11. Hrad Buchlov, trnož části ostění vstupního portálu do bývalé raně gotické kaple, pohled od severovýchodu, Buchlov 2012. Foto R. Vrla.

Z dosavadních průzkumů architektury Cyrilky vyplývá, že její výstavba započala někdy v období kolem poloviny 13. století. Toto tvrzení je opíráno především o utváření náběžných štítků klenby presbytáře, které dole přecházejí v konzolu ve tvaru obráceného jehlance se se-seknutým vrcholem a projmutými hranami (obr. 9). Obdobně utvářené prvky vidíme např. v severní chórové kapli klášterního kostela ve Žďáru nad Sázavou (po roce 1253, Kuthan 1994, 441) i jinde. Zde je ovšem mít na paměti důkladnou regotizaci kaple, jejíž případný zásah do tvarosloví těchto prvků není zatím znám.

Ohradní zeď zde tedy musela stát dříve. Jedná-li se o relikt prvotního vymezení plochy areálu z doby výstavby kláštera (tedy z období po roce 1204), či snad o ohradu nějaké vnější části areálu, nacházejícího se před nově vybudovanými hradbami, to nevíme. Rozhodně však jde o konstrukci vybudovanou nejpozději kolem poloviny 13. století.

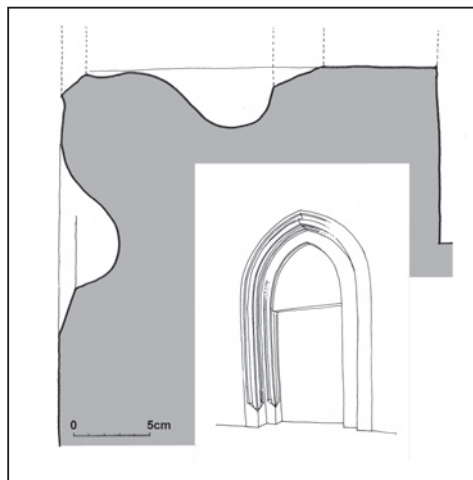
Je velmi zvláštní, že pozdější stavba kostela byla doslova vklíněna do této ohradní zdi, přičemž další průběh této zdi byl evidentně zachován. K vysvětlení této otázky se zatím neumíme vyslovit.

Barokní rytina areálu datovaná do roku 1667 zachycuje v okolí Cyrilky ohradní zeď, probíhající nepřerušeno před severním průčelím chrámu (obr. 10). Toto vyobrazení však může být zjednodušeno.

Dále se zde vyslovíme k problematice souboru osmi bloků, zjištěných ve zdivu severní stěny kostelní lodi. Tyto bloky můžeme spojit s existencí dnes zaniklého ostění fasádního otvoru, s největší pravděpodobností dveřního. Jejich obdobná profilace svědčí pro předpoklad, že bloky jsou vyhotoveny v jedné době.

Shodná profilace bloků je charakteristická nárožním hruškovitým prvkem, provázených po stranách oblými výžlabky, jejichž vnější hrany navazují na okosení. Dalším charakteristickým prvkem je ukončení profilace na trnožích (bloky č. 1, 7, 8, srovnej obr. 5); zde se tato zasekává do šikmé plochy, svažující se k výřezu otvoru (v čelní ploše) a vně objektu (na vnitřních hranách špalet).

Stlačený hruškovcový profil je možno nalézt již u architektur pokročilé druhé poloviny 13. století (z bližších analogií např. klenební žebra presbytáře dominikánského kláštera v Uherském Brodě, srovnej Kohoutek–Vácha–Vrta 2002), tentýž prvek, navíc zasekávající se v trnoži rovněž do šikmé plochy, nalezneme na trnoži vstupního portálu do prostoru ra-

Obr. 12. Kaple Cyrilka, pokusy o rekonstrukci celé profilace nalezených bloků a možné podoby předpokládaného západního portálu kaple, 2012. Kresba R. Vrta.

Obr. 13. Kaple Cyrilka, celkový pohled na spodní část severní stěny presbytáře během odkryví hrobky Jana Nepomuka Soukupa, Velehrad 2012. Foto Z. Schenk.

něgotické kaple nad průjezdem původní brány hradu Buchlova; tento portál je rovněž datován do pokročilé druhé poloviny 13. století (obr. 11, srovnej Plaček 2001, 143, zde další literatura). Do tohoto období můžeme pravděpodobně vložít i vznik dokumentovaných bloků.

O dlouhodobé prezentaci v původní poloze svědčí soubor liček, dochovaných na některých místech bloků. Velmi zajímavá je situace zjištěná na bloku č. 2, kde je z jeho „zadní“ strany patrné nasazení zdiva špalet otvoru (viz svislá hrana ukončení vrstev liček, obr. 4/2A).

Z nálezové situace, kde byly identifikovány tři trnože stojek (bloky č. 1, 7, 8), je možno usuzovat, že tyto bloky by mohly náležet dvojici obdobně profilovaných portálů. Jejich završení je možno (vzhledem k době vzniku) rekonstruovat jako hrotité.

Je možné, že portál (portály) byl součástí stavby blízké cisterciácké baziliky či kláštera a do zdiva Cyrilkly byly odsud přeneseny. Pravděpodobnější nám však připadá možnost, že se jedná o pozůstatky portálu situovaného původně v západním průčelí kaple.

Tuto úvahu můžeme rozvinout i dále do předpokladu, že trojice trnoží může tvořit pozůstatek jediného honosnějšího ústupkového portálu. Ten můžeme hypoteticky situovat do osy západního průčelí chrámu (obr. 12).

Podstatnou otázkou však zůstává přítomnost těchto bloků ve spodní části zdiva chrámové lodi. Podle situace je zřejmé, že bloky byly do zdiva vloženy současně s jeho zděním.

Obr. 15. Kaple Cyrilkla, pohled na odkrytou situaci v sondě S1 položenou pod triumfálním obloukem, Velehrad 2012. Foto Z. Schenk.

Obr. 14. Kaple Cyrilkla, celkový pohled od západu interiérem lodi s vyznačením sondy S1 a S2, Velehrad 2012. Foto Z. Schenk.

Pocházejí-li prvky ze závěru 13. století a byly-li poměrně dlouho prezentovány a opatřovány ličkami, pak k jejich druhotnému použití mohlo dojít až s jistým časovým odstupem. Zde se nabízí zajímavá dedukce, že kaple, jejíž vznik je předpokládán již ve druhé polovině 13. století, byla v období husitských válek závažně poškozena. Její poškození mohlo spočívat i v destrukci východní a jižní stěny lodi, při jejichž obnově bylo použito jako stavebního materiálu i bloků původního západního portálu, který již nebyl v původní podobě nikdy obnoven. S touto hypotézou není v rozporu nejstarší vyobrazení Cyrilkly na rytině z roku 1667, na kterém vidíme její

Obr. 16. Kaple Cyrilka, církevní medailon (1) a křížek (2) barokního stáří, Velehrad 2012. Foto Z. Schenk.

západní průčelí (srovnej obr. 10). To je prolomeno pouze osově situovaným oknem. Západní vstup (samozřejmě existoval-li) zde znázorněn není. Je ovšem možné, že k tomuto radikálnímu zásahu došlo až daleko později, tedy při barokních přestavbách a opravách, nebo až v letech 1862–1863, kdy byla zpustlá Cyrilka radikálně sanována; předpokládá se, že zeď na evangelijní straně (tedy severní zeď) byla vyzděna zcela znovu (Hudec 2009, 11), totéž je předpokládáno u zdi západní (tamtéž, 12).

Pravidelně vrstvené zdivo nejenom kolem druhotně použitých bloků, ale po celé délce stěny, a samotný způsob použití bloků však spíše nasvědčují starší dataci. Zdá se pravděpodobnější, že k radikálnímu zásahu, při kterém došlo ke zrušení předpokládaného západního vstupu a k použití některých bloků jeho ostění jako stavebního materiálu v severní stěně lodi došlo dříve, tedy v období od 15. do 17. století.

Studie byla zpracována za podpory institucionálního úkolu vědy a výzkumu NPŮ č. 21301 – “Vědecký výzkum a aplikace metod operativního zpracování stavebně historických a umělecko-historických průzkumů prováděných při obnově kulturních památek a nemovitostí v památkově chráněných územích”.

Literatura:

- H u d e c, P. 2009: *Stavebně historický průzkum, kostel Zjevení Páně, lidově zvaný Cyrilka*. Velehrad. Zde viz další literatura. Separát SHP laskavě zapůjčen zpracovateli OPD autorem. Dnes již uložen v archivu NPŮ ÚOP v Kroměříži.
- H u d e c, P. 2013: P. Jan Nepomuk Soukup. In: *Ročenka občanského sdružení Matice velehradská 2012*, 66–67.
- K o h o u t e k, J., V á c h a, Z., V r l a, R. 2002: Nové poznatky o gotické architektuře jihovýchodní Moravy. In: *Archaeologia Historica* 27/2002, 425–444.
- K u t h a n, J. 1994: *Česká architektura v době posledních Přemyslovců: města-hrady-kláštery-kostely*. Praha.
- M i k u l í k, J., S c h e n k, Z., V r l a, R. 2012: Poznámky k nálezům torza středověkého opevnění kláštera Velehradu. In: *Ingredere Hospes V. Kroměříž* (v tisku).
- N e v ě ř í l, J. 1909: Velehrad a staroknižecí sídlo v Abodě. *Časopis vlasteneckého muzejního spolku v Olomouci*, č. 102 a 103.
- P l a č e k, M. 2001: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha.
- P o j s l, M., H u d e c, P. 2010: *Nové objevy na Velehradě: sborník: „Velehrad – Trnava, společné kořeny jezuitské kultury a vzdělávání“*. Velehrad.
- S c h e n k, Z., M i k u l í k, J. 2011: Nové poznatky o opevnění bývalého cisterciáckého kláštera na Velehradě. In: *Východní Morava*, 118 – 132, Zlín.
- Velehradské zprávy XVIII.*, prosinec 1937, č. 5, s. 14.

Radim V r l a (n. 1961), pracovník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Kroměříži se ve svém odborném zájmu soustřeďuje na kulturní památky a zvláště hrady.

Mgr. Zdeněk S c h e n k (n. 1980) terénní archeolog společnosti Archaia Olomouc o.p.s. a Muzea Komenského v Přerově, doktorandské studium na Ústavu archeologie a muzeologie FF MU Brno.

Bc Jan M i k u l í k (n. 1956) muzeolog, asistent archeologického výzkumu společnosti Archaia Olomouc o.p.s. a Muzea Komenského v Přerově.

Chapel Called Cyrilka in Velehrad – New Facts About its Building History

A b s t r a c t

The chapel called Cyrilka (originally consecrated to Holy Body and Blood), since 1863 Epiphany, is an inconspicuous building placed near the monumental Velehrad basilica. Various researchers place the beginning of its construction somewhere into the period before or after the half of the 13th century. Its present shape owes mostly to its gothic rebuilding in the 19th century. The first archaeological research of the building was carried out in 1907 and it was connected with the replacement of its paving and it was the first time when the basements of the older building constructions going diagonally under the church were discovered. Within the frame of reconstruction in 1937 the floor in the presbytery was replaced and at the same time the intact layers were lowered to the lower part of the foundations. This research managed to uncover the direction of the wall oriented from south-east to north-west leading one meter deep under the presbytery. In 2012 some building and terrain works were carried out in the interior as well as the exterior of Cyrilka as a part of the project called “Velehrad – Centre of the Cultural Dialogue of Western and Eastern Europe” the aim of which was to rehabilitate the Cistercian monastery. On the basis of the archaeological research it was proved that the building of the present day temple was preceded by the building of a rather slight shallow wall. At this point, the line of the preserved enclosure wall running both on western and eastern sides of the temple which copies the line of the torso found under the presbytery, has to be taken into consideration. Further on the set eight architectonic details cut in stone were subject to research. They were used secondarily in the outer face of the northern wall of the nave. These blocks may be connected with the existence of at present non-existent moulding of the façade opening, most probably door opening. Because of their characteristic shape and analogy with they can be dated back to the second half of the 13th century. Most probably they are remnants of a portal originally situated to the western frontage of the chapel. They were secondarily built into face of the northern wall of the Chapel of Epiphany after 1421, when the building might have been severely damaged by Hussite plundering. More probably they were built in during of one of some modern times reconstructions.

Neue baugeschichtliche Erkenntnisse über die St Kyrill und St. Methodius Kapelle in Velehrad, Cyrilka genannt

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Kapelle Cyrilka (ursprüngliche Einweihung an Fronleichnam, seit 1863 an Erscheinung des Herrn) ist ein unauffälliger Bau, der sich in der Nähe der majestätischen Basilika von Velehrad befindet. Nach Schätzungen verschiedener Forscher wurde mit dem Bau der Kapelle vor oder nach Mitte des 13. Jahrhunderts begonnen. Die heutige Gestalt der Kapelle ist durch die im 19. Jahrhundert durchgeführte Rekatholisierung geprägt. Die erste archäologische Untersuchung des Objekts fand 1907 im Zusammenhang mit dem Austausch von Pflaster statt. Damals wurden zum ersten Mal Fundamente des älteren Vorgängerbaus entdeckt, die unter der Kirche diagonal angelegt wurden. Im Rahmen der baulichen Änderungen im Jahre 1937 wurde der Fußboden im Presbyterium ausgetauscht, wobei intakte Schichten in eine Tiefe von bis zu 2 Metern auf das untere Fundamentniveau herabgesetzt wurden. Durch diese Bauuntersuchung gelang es, Spuren der

ehemaligen Mauer, NW-SO orientiert, zu entdecken, die unter dem Presbyterium in einer Tiefe von 1 Meter verlief. Im Zusammenhang mit dem Projekt „Velehrad – Zentrum des Kulturdialogs zwischen West- und Osteuropa“, dessen Ziel Rehabilitation des ehemaligen Zisterzienserklosters war, konnten 2012 bauliche und geländemäßige Eingriffe durchgeführt werden, die auch den Außen- und Innenbau der Kapelle Cyrilka betrafen. Auf Grund der archäologischen Untersuchung wurde nachgewiesen, dass sich am Ort der heutigen Kirche eine verhältnismäßig subtile, ziemlich seicht angelegte steinerne Mauer befand. In diesem Punkt muss der Verlauf der bis heute stehenden Umfassungsmauer auf der westlichen und östlichen Seite berücksichtigt werden, der mit den unter dem Presbyterium entdeckten Fragmenten offensichtlich identisch ist. Diese Tatsache lässt eine das Klostergelände begrenzende ca. 80 cm breite steinerne Umfassungsmauer noch vor Errichtung der Kapelle Cyrilka vermuten. Diese Mauer dürfte spätestens in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts erbaut worden sein. Untersucht wurde ebenfalls ein Komplex von acht in Stein gemeißelten architektonischen Details, die sekundär an der Oberseite der nördlichen Schiffsmauer angebracht wurden. Diese Steine weisen auf die Existenz einer heute nicht mehr vorhandenen Fassadenöffnung, höchstwahrscheinlich einer Türöffnung. Anhand der charakteristischen Umrahmung und anhand von Analogien können sie in die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts datiert werden. Vermutlich handelt es sich um Überreste eines Portals, das ursprünglich in der westlichen Frontseite der Kapelle situiert war. Die sekundäre Einmauerung in die nördliche Wand der Kapelle der Erscheinung des Herrn dürfte erst nach 1421 durchgeführt werden, als die Kapelle durch plünderische Hussitenkriege beschädigt wurde. Mit größerer Wahrscheinlichkeit kann eine sekundäre Einmauerung im Rahmen neuzeitlicher Umbauten vermutet werden.